

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ЛОШКОВ ЮРІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 785. 166

**ТВОРЧИСТЬ В.А.КОМАРЕНКА І НАРОДНО-
ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ВИКОНАВСТВО В
СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ
(ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

17.00.01 - ТЕОРІЯ І ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
КАНДИДАТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА**

ХАРКІВ - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківській державній академії культури і мистецтв України.

Науковий керівник:

доктор мистецтвознавства, доцент
Стахович Олександр Григорович
Харківська державна академія культури, професор кафедри хорознавства та хорового співу

Офіційні опоненти:

доктор мистецтвознавства, професор
Давидов Микола Андрійович Національна музична академія ім.П.І.Чайковського, завідувач кафедри народних інструментів

кандидат мистецтвознавства, доцент
Іванов Євген Олександрович Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка, доцент кафедри теорії і історії музики та гри на музичних інструментах

Провідна установа:

Одеська державна консерваторія ім. А.В.Нежданової, кафедра теорії музики і композиції, Міністерство культури і мистецтв України

Захист відбудеться "5" травня 2000 р. о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.807.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук у Харківській державній академії культури за адресою: 61003, Харків, Бурсацький узвіз, 4, ауд. Малий зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківської державної академії культури за адресою: Харків - центр, Бурсацький узвіз, 4.

Автореферат розісланий "4" квітня 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, доцент

Откидач В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Народна інструментальна творчість як невід'ємна частина культури привертає до себе увагу дослідників наприкінці XIX - початку XX ст. В той період з'являються перші публікації М.Лисенка, М.Петухова, О.Фамінцина, М.Привалова, присвячені народним інструментам. До кінця XIX ст. відносяться перші спроби удосконалити музичні інструменти, що побутували в Україні та Росії. У 1886 р. скрипковий майстер В.В.Іванов за кресленнями В.В.Андрєєва зконструював першу удосконалену 5-ладову діатонічну балалайку, яка в повній мірі стала відповідати двом критеріям - фольклорності та академічній концертності. У 90 рр. спроби удосконалити кобзу проводить в Харкові Г.М.Хоткевич, а з 1895 р. він починає сольні виступи як концертний виконавець на удосконаленій кобзі-бандурі. На початку 90 рр. XIX ст. В.Андрєєв формулює основні принципи використання удосконалених музичних інструментів в культурно-просвітній роботі: сприяння швидкому залученню широких мас до музики завдяки простоті засвоєння та відносно невеликій коштовності; залучення до активної участі в мистецтві через колективні зайняття; можливість стати першим кроком до вивчення музичного мистецтва та задоволення потреб сучасної світової культури. Співробітництво В.В.Андрєєва з М.П.Фомініним з кінця 1889 р. розпочало новий етап розвитку народно-інструментального мистецтва на шляху до професіоналізації. Удосконаленням у 1897 р. домри та створенням на основі балалаєчної і домрової груп «Великоруського оркестру» практично завершився етап формування домрово-балалаєчного оркестру андрєєвського типу, який був домінуючим в Росії до 50 рр. XX ст. Завдяки діяльності В.Андрєєва удосконалені народні інструменти поширились не тільки в Росії. В Україні перші балалаєчні гуртки з'явилися наприкінці XIX ст. в Харкові. Становлення виконавства на удосконалених народних інструментах на Харківщині мало свої регіональні особливості, які сприяли широкій популяризації удосконалених народних інструментів у Слобідській Україні, а надалі стали провідними чинниками становлення академічного народно-інструментального мистецтва в СРСР. Завдяки цим факторам Харків став одним з провідних центрів розвитку народно-інструментального виконавства в СРСР у першій половині XX ст. Тому дослідження генезису та становлення цього виду мистецтва на Харківщині є актуальним. Виникає необхідність у висвітленні еволюції народно-інструментального виконавства академічного рівня в Україні. Разом з тим, роль Харківщини в процесі становлення академічного народного виконавства як в Україні, так і в СРСР на сьогодні не з'ясована.

Мета і задачі дослідження. Висвітлити еволюцію народно-інструментального академічного мистецтва в Слобідській Україні першої половини XX ст. - мета даного дослідження.

Задачі дослідження: виявити регіональні особливості становлення народно-інструментального академічного мистецтва на Харківщині; виявити закономірності та етапи реформи оркестру народних інструментів; висвітлити

діяльність В.Комаренка як фундатора академічного народного виконавства в Слобідській Україні; прослідкувати розвиток музичної освіти на академічних народних інструментах в Харкові.

Об'єктом дослідження є народно-інструментальне академічне мистецтво України. Йому притаманні як загальні риси, так і певні особливості, які формувались на теренах окремих регіонів України - Київщини, Південної, Східної, Західної, Слобідської України.

Вивчення академічного народного виконавства Слобідської України неможливо без дослідження творчості митців, які працювали в цій галузі. До цієї плеяди входить і відомий харківський громадський культурно-просвітній діяч, організатор народних оркестрів, творець репертуару для цих колективів, диригент, удосконалювач народного музичного інструментарію, музикознавець Володимир Андрійович Комаренко (1887-1969), який став фундатором та реформатором народно-інструментального мистецтва України. Його роль в процесі еволюції виконавства на народних інструментах відзначається в публікаціях М.Даньшева, Л.Носова, В.Заболотного, П.Іванова, С.Бортника, М.Імханницького, О.Гльченка. Публікації, присвячені діяльності В.Комаренка, висвітлюють окремі творчі пошуки і здобутки митця, не аналізуючи результати його діяльності в контексті загального розвитку академічного народно-інструментального мистецтва.

Предмет дослідження - творчість В.А.Комаренка як фундатора академічного народно-інструментального виконавства на Харківщині.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в дослідженні процесу розвитку народно-інструментального академічного виконавства в Слобідській Україні. Виявлені регіональні особливості розвитку народно-інструментального мистецтва на Харківщині та його вплив на подальшу еволюцію виконавства. Вперше поставлено питання про реформу оркестру народних інструментів та з'ясовані її закономірності і етапи. Висвітлена діяльність В.А.Комаренка як фундатора академічного народно-інструментального виконавства в Слобідській Україні. Визначена провідна роль Комаренка у реформі оркестру народних інструментів, що дало змогу внести корективи в історіографію виконавства. Висвітлена діяльність В.А.Комаренка по створенню закладу нового типу - Технікуму Музичної Промисловості та його значення в процесі формування музичної освіти. Визначена роль В.А.Комаренка у впровадженні професійної освіти на народних інструментах в музичних закладах України.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів: результати дослідження, положення й висновки дисертації можуть бути використані для подальших досліджень з історії народно-інструментального виконавства; у лекційних курсах з історії та теорії виконавства на народних інструментах, історії української музичної культури; при створенні посібника для студентів спеціальних музичних закладів.

Особистий внесок здобувача полягає в дослідженні генезису і еволюції,

створенні цілісної концепції розвитку академічного народно-інструментального мистецтва на Харківщині в першій половині ХХ ст., обґрунтуванні реформи оркестру народних інструментів, здійсненні редукції творчого життя В.Комаренка та визначенні ролі українського діяча у музичній культурі Слобідської України.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації доповідались автором на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Культура України: історія і сучасність» (Харків, листопад 1996) та Міжнародній науковій конференції «Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть» (Харків, вересень 1999), неодноразово обговорювались на наукових семінарах кафедри музично-інструментальної підготовки музично-педагогічного факультету Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди та кафедри народних інструментів Харківської державної академії культури.

Публікації. За темою дисертації опубліковано п'ять статей, чотири з них у провідних фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку літератури, додатків. У вступі визначаються мета і задачі дослідження, його актуальність, розкриваються новизна та практичне значення роботи. Перший розділ присвячено становленню народно-інструментального мистецтва на Харківщині та його впливу на розвиток виконавства в СРСР. У Другому розділі висвітлюється творчість В.А.Комаренка як фундатора та реформатора академічного народно-інструментального виконавства на Харківщині.

Обсяг роботи 205 сторінок - 171 ст. машинописного тексту, 23 ст. - список використаних джерел (361 найменування), 11 ст. - додатки (14 фотокопій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі автор розкриває актуальність теми дослідження, визначає його мету і задачі, наводить новизну та практичне і теоретичне значення наукової роботи.

Перший розділ «Народно-інструментальне мистецтво Харківщини» складається з трьох підрозділів. Перший підрозділ присвячено генезису домровобалалаєчного виконавства в Харкові у період з 1898 по 1919 рр. Цей період поділяється на два етапи: 1898-1909 рр. - етап адаптації, характерною рисою якого є формування структурних чинників академічного виконавства. З 1898 р. в Харкові з'являються виконавці на удосконалених народних інструментах, перший з яких виконавець на балалайці - студент Харківського університету Бобкін, а в 1899 р. починають діяльність в Харкові перші балалаєчні оркестри - при університеті та при повітовому училищі, що поклало початок взаємозв'язку виконавство - педагогіка. Плідність такого взаємозв'язку доводить діяльність В.Й.Катанського в Харківському повітовому училищі (1899-1905). На початку ХХ ст. балалаєчний оркестр цього закладу був унікальним дитя-

чим колективом, з якого вийшли діячі, що мали певний вплив на розвиток академічного народно-інструментального мистецтва (О.Ленець, Б.Семенов, В.Комаренко). Діяльність народно-інструментальних оркестрів обумовила попит на балалайки та домри, що стало причиною появи цих інструментів в музичних магазинах Харкова у 1899 р. Популярність народних інструментів сприяла поширенню кола бажаючих навчитись грати на цих інструментах, що зумовило появу різноманітних приватних курсів перші з яких з'явилися в Харкові у 1907 р. Потреба в якісних інструментах, а також необхідність їх ремонту обумовили формування харківського майстрівського цеху, серед представників якого - К.Міщенко, С.Снігирьов, А.Горгуль, І.Круговий. Обмеженість репертуару, який надсилався з Петербургу і Москви, обумовили появу саме харківських творців репертуару як в галузі оркестровки, так і в композиції (Катанський, Погорелов, Комаренко).

Відзнаками другого етапу становлення народно-інструментального мистецтва на Харківщині (1909-1919) є якісні зміни на шляху до академічного визначення, що пов'язано із підтримкою цього виду мистецтва державними установами. Це є регіональною особливістю розвитку академічного народного виконавства в Харкові. Така підтримка дозволяла вирішувати фінансові та кадрові проблеми і сприяла створенню домрово-балалаєчних оркестрів при навчальних закладах та благодійних просвітніх організаціях, зокрема домрово-балалаєчного центру при Товаристві «Просветительный досуг», заснованому В.Комаренком у 1909 р.

В другому підрозділі автор аналізує діяльність першого в Україні професійного оркестру народних інструментів (1920-1952) як унікального культурно-просвітнього, дослідного та виховного центру; визначає етапи реформи оркестру андреевського типу; висвітлює роль В.А.Комаренка в створенні академічного оркестру народних інструментів. Реформа, яка відбувалась на базі харківського професійного оркестру народних інструментів (організатор та керівник В.А.Комаренко) протягом 20-х рр. ХХ ст., отримала назву «Симфонізація». Поняття «Симфонізація» або «Симфонічний (академічний) оркестр народних інструментів» увібрало в себе широкий спектр характеристик. По-перше, воно мало практичне значення і вбирало в себе процес створення оркестру з народних удосконалених інструментів, який у складі повинен мати окремі інструментальні групи, спроможні функціонально якісно замінити інструментальні групи симфонічного оркестру. По-друге, як і у випадку з хорами, термін «Академічний» означає його відзнаку від фольклорного колективу. По-третє, вбирає до себе характеристики, що лягли в основу поняття «Академічний» стиль в мистецтві - звернення до традиційної, класичної музики і, навіть, консерватизм у відношенні репертуару.

Реформа відбувалась в два етапи. На першому етапі (1914 - 1924) робота проводилась в двох напрямках - удосконалення струнного інструментарію складу народного оркестру та застосування в основному складі оркестру ударних і

дерев'яних духових інструментів симфонічного оркестру. Протягом другого етапу (1924-1932) відбулось створення мобільної групи оркестрових тембрових гармонік, рівноцінної за виконавськими можливостями з духовою групою симфонічного оркестру.

Реформа оркестру В.Комаренка мала провідне значення у формуванні репертуару колективу. Збільшення кількісного складу оркестру в 1920 р. сприяє появі в репертуарі харків'ян перекладань класичних творів видатних композиторів-класиків - номерів з сюїти «Пер Гюнт» Е.Гріга та балету «Лебедине озеро» П.Чайковського, симфонічної картини «У Середній Азії» О.Бородіна. В той час В.Комаренко створює перші переклади української музики для домрово-балалаєчного оркестру. В репертуарі оркестру знаходять місце краші зразки українського фольклору в обробці М.Лисенка, М.Леонтовича, С.Дремцова, П.Ніщинського в інструментовці В.Комаренка. Застосування в основному складі духових та ударних інструментів симфонічного оркестру (1920-1921) дозволило В.Комаренку плідно використовувати в репертуарі переклади симфонічної музики та інструментовки класичних творів. В цей час в репертуарі оркестру з'являються 1-а симфонія В.Каліннікова, 18-а симфонія М.Мясковського увертюри: «Коріолан» Л.Бетховена, «Робесп'єр» А.Літольфа, «Сон на Волзі» С.Аренського, увертюра до опери «Іван Сусанін» М.Глінки, Концерт ре-мажор для фортепіано з оркестром Й.Гайдна, Угорська рапсодія №2 Ф.Ліста, твори М.Мусоргського, О.Глазунова тощо.

Провідну роль в репертуарній політиці оркестру мала діяльність та інструментаторський талант В.Комаренка. За період роботи з харківським професійним оркестром народних інструментів він зробив понад 200 інструментовок, біля 40 з яких вийшли друком та знайшли місце в репертуарі багатьох народно-інструментальних колективів.

Інтенсивна концертна діяльність колективу В.Комаренка та високий професійний рівень виконавства вивів Харківський симфонічний оркестр народних інструментів на рівень провідних професійних концертних колективів. Відомий музичний діяч О.Перунов в 20-х рр. відзначає оркестр В.Комаренка як показовий концертний колектив. В той же час провідний діяч Товариства ім. Леонтовича В.Костенко називає харківський оркестр народних інструментів «цінною художньою одиницею». Українська державна філармонія використовує цей колектив як «кваліфіковану музичну силу». Популярність та професійна майстерність Харківського оркестру стає вирішальним чинником при укладенні угоди з Харківським радіоцентром на штатну роботу у 1929 р.

Преса 30-40-х рр. відзначає, що високий рівень колективу був результатом ентузіазму його організатора та керівника В.А.Комаренка. Він характеризується як видатний педагог, організатор і керівник самодіяльного мистецтва.

Серед найвідоміших виконавців оркестру: Л.Гайдамака - організатор і керівник першого оркестру з українських народних інструментів Харківського клубу «Металіст»; П.Гайдамака - композитор, диригент, музичний керівник Хар-

ківського обласного Радіокомітету (30-ті рр.), художній керівник Харківської філармонії (40-50-ті рр.); М.Даньшев - викладач Харківської Консерваторії, видатний методист та організатор самодіяльності; М.Чайкін - композитор, надалі - професор Горьківської Консерваторії. В 30-х рр. в Харківському оркестрі народних інструментів починали свою виконавську діяльність відомі співаки - Я.Верниківський (Казанський оперний театр), Б.Гмиря (Київський театр опери та балету), Л.Ктіторов (Мінський театр опери та балету). Харківські композитори написали багато творів для цього колективу, зокрема В.Борисов - «Українську сюїту», С.Файнтух - «Гуцульську сюїту».

В третьому підрозділі висвітлюються сторінки історії становлення художнього самодіяльного руху в Слобідській Україні (20-50 рр. ХХ ст.). Цей процес складають два періоди - до 1934 р., коли Харків мав статус столиці України, та після 1934 р. Автор доводить провідну роль В.А.Комаренка як суб'єктивного чинника в процесі еволюції художньо-самодіяльного руху України. Він стояв у витоків цього руху, приймав активну участь в організації та проведенні перших в Україні конкурсів самодіяльних виконавців на народних інструментах, що пройшли протягом 1927-1930 рр. Як один з організаторів самодіяльності В.Комаренко у другій половині 1927 р. входив до складу Музичного Бюро при Харківській окружній Раді професійних спілок, де очолював секцію народних інструментів. Музичне Бюро займалось вивченням стану клубної музичної роботи та її оптимізацією, організовувало курси по підвищенню кваліфікації керівників клубних гуртків і забезпечувало методичну допомогу художній самодіяльності, проводило музичні конференції, друкувало перші партитури для самодіяльних хорів та оркестрів. У жовтні 1928 р. Музичне Бюро розробило організаційний план щодо відкриття в Харкові Робітничої Консерваторії, яка розпочала діяльність 4 квітня 1929 р.

У зв'язку з переведенням столиці України до м. Києва координаційну роботу по художній самодіяльності в Харкові взяла на себе Міська Рада, при якій було створено Секцію мистецтв. В.Комаренко входив до складу цього підрозділу протягом 1934-1938 рр.

В середині 50-х рр. В.Комаренко за дорученням Харківського обласного будинку народної творчості організовує оркестр українських народних інструментів на базі ансамблю бандуристів с.Наталине Красноградського району Харківської області. Це був перший на Лівобережній Україні самодіяльний колектив з українських народних інструментів, створений у повоєнні роки. Протягом 1955-1959 рр. Комаренко надає оркестру вагомому допомогу, інструментує для нього музичні твори. Репертуар оркестру нараховував біля 30 творів. В цей період оркестр був одним з кращих самодіяльних колективів України.

Другий розділ дисертації «В.А.Комаренко як основоположник академічно-народно-інструментального виконавства на Харківщині» складають два підрозділи. В першому підрозділі розкривається діяльність В.Комаренка по впровадженню курсів гри на народних інструментах в харківських професій-

них навчальних музичних закладах різного рівня, відтворюється організаційна та педагогічна діяльність В.Комаренка в музичному закладі, що розташовувався в Жовтневому районі Харкова (1924-1941). Перші класи народних інструментів у Харкові відкрились в 1922 р. при 1-й професійній музичній школі (музпрофшкола) за ініціативою В.Комаренка. Основ`янське відділення цієї школи було засновано в 1924 р. Очолив його роботу В.Комаренко. В цьому ж році при відділенні відкриті Музичні курси для дорослих. За час своєї діяльності курси підготували велику кількість фахівців, серед яких відомі виконавці та педагоги.

З 1-го січня 1929 р. Основ`янське відділення 1-ї музпрофшколи стає самостійним навчальним закладом - 2-ю музпрофшколою на чолі з В.А.Комаренком. З лютого цього року при школі створено виробничу частину та музично-промисловий відділ (музпромвідділ) на її основі. В.Комаренко реорганізує навчальний процес, школа починає випускати з музичного фаху музичних вихователів, керівників самодіяльних оркестрів та хорів, а з музпромвідділу - техніків музичної промисловості. Така спрямованість вивела цей заклад до розряду унікальних серед музпрофшкіл СРСР.

В 1930 р. у зв`язку з реорганізацією музичної освіти в Харкові на базі музпромвідділу 2-ї музпрофшколи за ініціативою В.Комаренка створено технікум музичної промисловості (ТМП), який готував кадри для музичної промисловості. Технікум був першим в СРСР навчальним закладом, який готував майстрів та техніків музичної промисловості. Термін повного курсу навчання у технікумі складав три роки. Студенти ТМП навчались на п`яти факультетах: шипкових інструментів, гармонік, духових інструментів, клавішних інструментів, смичкових інструментів. У 1933 р. Харківський ТМП зробив перший випуск своїх вихованців та в цьому ж році заклад було переведено до Києва, де він через деякий час припинив своє існування. З 1933 р. музичний заклад в районі «Основа» м.Харкова стає музичною школою з Курсами для дорослих та отримує ім`я П.Чайковського. В.Комаренко очолював цей заклад до 1941 р. В музичному навчальному закладі на Основі знайшли найбільшого прояву ініціативний та дослідний чинники творчого життя В.А.Комаренка. Це виявилось у ініціації перших класів гри на академічних народних інструментах в початкових музичних навчальних закладах, започаткуванні перших Музичних курсів для дорослих як фундаменту майбутньої заочної освіти та створенні навчального закладу нового типу - музично-промислового технікуму.

Не менш плідна діяльність В.А.Комаренка була і в Харківській Консерваторії (1924-1947). В 1924 р., за ініціативою В.Комаренка, при Харківському музично-драматичному інституті були відкриті перші в радянських вузах класи гри на народних інструментах. З 1926 по 1932 р. В.Комаренко очолював кафедру народних інструментів, а з 1932 по 1947 - хормейстерсько-капельмейстерську кафедру, в складі якої був відділ народних інструментів. В 1941 р. виконував обов`язки заступника директора консерваторії по художній частині.

З 1941 по 1944 р.- очолював Харківський музичний комбінат (Консерваторія, музичне училище та школа для обдарованих дітей). Під час роботи в Консерваторії В.А.Комаренко підготував та випустив біля 60-ти фахівців. За відмінну підготовку кадрів В.Комаренко неодноразово відзначався в Наказах Комітету у справах мистецтв України.

У другому підрозділі прослідковується становлення науково-методичної думки в галузі народно-інструментального академічного мистецтва на Харківщині з 20-х рр. ХХ ст. Її розвиток відбувався в двох напрямках: розробка навчальних програм для забезпечення навчального процесу та створення методичної літератури на допомогу практичному виконавству. Відзначається роль харківської методичної школи в галузі народно-інструментального академічного виконавства, яка пов'язана, в першу чергу, із впровадженням професійної освіти в навчальних музичних закладах:

1.Відкриття перших в Україні класів народних інструментів (домра, балалайка - 1922) у початкових спеціальних навчальних закладах, якими на той час були професійні музичні школи.

2.Започаткування перших в Радянській Україні музичних курсів для дорослих (1924), що стали прообразом майбутньої системи заочного навчання.

3.Відкриття перших в СРСР класів народних інструментів у вузах (1924 р.) та організація на їх основі першої кафедри народних інструментів (1926 р.).

4.Створення навчального закладу нового типу - технікуму музичної промисловості (1930-1933).

5.Організація на базі технікуму науково-дослідного закладу (лабораторії - 1930) та залучення до вивчення інструментознавчих проблем кращих музичних сил Харкова від відомих теоретиків до видатних майстрів по виготовленню музичних інструментів.

6.Впровадження курсів гри на народних інструментах (домра, балалайка, баян) у педагогічних інститутах України (1957), застосування оркестру народних інструментів як засобу підготовки майбутнього вчителя музики.

Характеризується видавнича діяльність В.А.Комаренка та її значення в процесі створення народно-інструментальної літератури. Літературну спадщину В.Комаренка складають:

- Партитури для оркестру народних інструментів - три збірки (1927, 1957, 1963) та біля 20 окремо виданих партитур, серед яких більшість складають твори українських авторів - Лисенка, Стеценка, Вериківського, Нахабіна, Клебанова;

- статті у періодичних виданнях, які висвітлюють стан культурно-просвітнього руху в Харкові, зокрема, та в Україні взагалі;

- методичні посібники по роботі з оркестром та навчанню гри на чотириструнній домрі.

ВИСНОВКИ

У висновках автор викладає підсумки дослідження, які засвідчують провідну роль Харківщини як об'єктивного фактора та творчості В.А.Комаренка як чинника суб'єктивного в становленні академічного народного мистецтва в Україні. В дослідженні визначається провідна роль Харківщини в становленні українського академічного народно-інструментального мистецтва в 1890-1930 рр. Генезис цього виду мистецтва в Харкові у другій половині 90 рр. XIX ст. свідчить не стільки про акліматизацію російського домрово-балалаєчного виконавства в Україні, скільки про продовження загальноєвропейського процесу становлення сучасного академічного інструментарію, який відбувався протягом XVII - XIX ст.

Регіональними особливостями генезису та становлення академічного народного виконавства на Харківщині є:

а) впровадження балалаєчних гуртків у навчальних закладах, що сприяло популяризації балалайки і домри серед інтелігенції, яка завжди була передовим носієм культури нації, та, як наслідок, поглиблювало адаптацію академічного народного виконавства в українській культурі;

б) визнання та підтримка цього виду мистецтва державними установами. Це стало одним з провідних чинників академізації народно-інструментального виконавства. Державна підтримка вирішувала фінансові проблеми існування домрово-балалаєчних оркестрів, впливала на репертуарну політику, забезпечувала культурно-просвітню спрямованість та високий рівень виконавської майстерності цих колективів. Досвід державної підтримки академічного народного виконавства взяли за основу керівні установи після встановлення в Україні Радянської влади та чинники, які були регіональними особливостями розвитку аматорства на Харківщині, стали провідними рисами художнього самодіяльного руху в СРСР 20-70-х рр. XX ст.

Суб'єктивними чинниками формування особливостей українського академічного народного виконавства є діяльність харківських аматорів - В.Й.Катанського та В.А.Комаренка. Якщо В.Катанський поєднав виконавство з педагогікою загального рівня, то відзнакою В.Комаренка є з'єднання народно-інструментального виконавства з професійною музичною освітою на основі створеного в 1909 р. домрово-балалаєчного центру при Харківському Товаристві «Просветительный досуг». Такий взаємозв'язок (академічна композиторська творчість - академічне виконавство - виховання кадрів на основі академічної системи освіти) виглядає більш логічним у порівнянні з напрямками популяризації балалайки В.Андрєєвим у перше десятиріччя XX ст. - викладання музики у військах як шлях поширення, спочатку серед солдатів, а потім (через них) і в народі тимчасово забутих ним пісень. Тобто асиміляція удосконаленої балалайки в народному побуті.

У цьому зв'язку постає проблема визначення ролі діяльності харківських аматорів народно-інструментального мистецтва у академізації домрово-балалаєчного виконавства в Росії. Чи не після ознайомлення з діяльністю домрово-балалаєчного центру при «Досуге» під керівництвом В.А.Комаренка та загальною ситуацією в Харкові у 1912 р. В.Андреев змінює напрямки у своїй діяльності (1913 - експансія балалаєчних колективів у залізничних навчальних закладах, 1915 - ідея створення «Будинків народної музики», 1915-1916 - курси для сільських вчителів із викладанням елементарної теорії музики, сольфеджіо та основ гармонії)? Розгляд цього питання потребує подальших досліджень.

Принцип взаємозв'язку виконавства і педагогіки, який бере свій початок на теренах харківського академічного виконавства, став провідним у становленні народно-інструментального мистецтва як в Україні, так і в Радянському Союзі. Традиції розвитку музичної культури у співдружності з освітою на Харківщині, починаючи з XVII ст., обумовлюють новаторську першість Слобідської України в еволюції академічного народно-інструментального мистецтва.

Харків був провідним центром українського домрово-балалаєчного виконавства в 20 - першій половині 30 рр. XX ст. Це пов'язано не тільки із політичним статусом міста як столиці України (1919-1934). Інший культурний центр України - Київ в перші десятиріччя XX ст. активно розвивав гітарно-мандолінне виконавство. Чинниками цього процесу були діяльність визначних митців І.Захарова, М.Радзівського та інших.

Провідна роль належить харківському народно-інструментальному виконавству в формуванні академічного оркестру народних інструментів. Завдяки реформі, оркестр народних інструментів Харкова першим серед домрово-балалаєчних оркестрів СРСР вирішив питання створення на основі народного інструментарію академічного колективу, спроможного виконувати будь-які задачі в репертуарному плані. Реформа оркестру андреевського типу полягає в розширенні тембрових можливостей домрово-балалаєчного оркестру шляхом застосування в інструментальному складі нових груп: оркестрових тембрових гармонік та ударних інструментів симфонічного оркестру. Реформа дозволила розширити репертуарні межі народного оркестру, привернула до нього увагу композиторів-симфоністів.

Реформа народного оркестру пов'язана з ім'ям В.А.Комаренка. В процесі дослідження було з'ясовано новаторство В.Комаренка у підході до складу оркестру народних інструментів:

- вже на початку 20-х рр. кількісне відношення між домрами та балалайками в оркестрі В.Комаренка мало оптимальні пропорції (3:2), що за твердженням російського дослідника С.Борисова було найважливішим підсумком розвитку складу в період струнного оркестру. В Росії цей процес відбувся лише у 30-ті рр.;

- впровадження В.Комаренком у склад домрово-балалаєчного оркестру нових груп інструментів - ударних симфонічного оркестру та оркестрових тембрових

гармонік призвело до корінних якісних змін. До В.Комаренка оркестр народних інструментів відрізняла дискретність тембрових меж між інструментальними групами, особливо балалайками та домрами. Введення у склад групи гармонік і ударних привело до диференціації тембрів в оркестр народних інструментів, що набагато розширило виконавські можливості подібних колективів;

- завдяки удосконаленням В.Комаренка змінилась архітектоніка оркестру народних інструментів в цілому, що максимально наблизило її до структури симфонічного оркестру.

Реформа складу Харківського оркестру була завершена на рубежі 20-30-х рр. ХХ ст. В Росії ж ще довго не наважувались на такі зміни, вважаючи домрово-балалаєчний склад єдиним «істино андрєєвським».

Реформа сприяла:

- проведенню робіт по удосконаленню інструментів народного оркестру (балалайка-секста, домри);

- впровадженню у постійний склад оркестру народних інструментів духових дерев'яних інструментів симфонічного оркестру (гобой);

- впровадженню в оркестр народних інструментів ударної групи (литаври, великий барабан, тарілки);

- створенню нової інструментальної групи народного оркестру - групи оркестрових тембрових гармонік;

- удосконаленню складу народного оркестру, що привело до створення Академічного оркестру народних інструментів.

Теоретичні новації В.А.Комаренка полягають у:

- оптимізації ставлення до написання партії балалайки-секунда в партитурі для оркестру народних інструментів;

- обґрунтуванні понять «Симфонізація» і «Симфонічний оркестр народних інструментів».

Відзначається вплив діяльності першого в Україні професійного оркестру народних інструментів (Харків) на чолі з В.Комаренком на подальший розвиток академічного народно-інструментального мистецтва. Активна культурно-освітня діяльність вивела оркестр В.Комаренка до розряду унікальних просвітніх музичних колективів (і не тільки серед оркестрів народних інструментів) практично на всій території СРСР. Визначено, що поодинокі існування в Україні на протязі 32 років професійного академічного оркестру народних інструментів зробило його головним осередком пропаганди та популяризації народно-оркестрового виконавства, методичним та експериментальним центром в галузі удосконалення народного інструментарію, складу оркестру народних інструментів, створення високохудожнього репертуару. Активна гастрольна діяльність колективу В.Комаренка мала певний вплив на формування складу домрово-балалаєчних оркестрів в Україні, зокрема, та в СРСР, взагалі. За час свого існування оркестр відвідав з гастрольями більшість районів Лівобережної України та Крим, Далекий Схід Росії і Середню Азію.

Яскравим наочним прикладом впливу колективу В.Комаренка на становлення народно-оркестрового виконавства є впровадження в українських оркестрах народних інструментів групи чотириструнних домр конструкції Г.Любімова, яка стала продуктом художньої культури українського народу, а оркестр, сформований на базі чотириструнної домри, - художнім надбанням українського музичного мистецтва.

Великого значення мала діяльність В.А.Комаренка в галузі створення репертуару для оркестрів народних інструментів. Йому належить першість у перекладі для оркестру народних інструментів симфонічних творів вітчизняних композиторів, що було важливим у «націоналізації» домрово-балалаєчного оркестру, його органічного ствердження як складової української культури.

Становлення художнього самодіяльного руху в Харкові в 20-30-х рр. ХХ ст. мало значний вплив на розвиток цього виду мистецтва в Україні. Суб'єктивним чинником цього процесу була активна діяльність митців з дореволюційним досвідом просвітньої діяльності (Я.Полферов, П.Козицький, Г.Хоткевич, М.Радзівський), які очолювали мистецький самодіяльний рух України. Співпраця цих діячів з просвітніми дореволюційними закладами, їх наочна переконаність у ефективності заходів, якими користувались ці заклади - все це сприяло визначенню спрямованості масового руху за культурну освіту народу за часів СРСР. В.А.Комаренко посідає у цій плеяді одне з центральних місць.

Виявлена провідна роль харківського народно-інструментального виконавства як об'єкта та В.Комаренка як суб'єкта в формуванні національного академічного оркестру українських народних інструментів. Це стосується:

- започаткування академічного напрямку в українському народно-оркестровому виконавстві (складання оркестру на основі інструментальних груп);
- як висновок з попереднього, розмежування розвитку українського народно-оркестрового виконавства на фольклорний (на основі «троїстої музики» чи певного ансамблю - бандуристів, цимбалістів) та академічний напрямки;
- авторитетна підтримка впровадження в українських національних оркестрах (фольклорний напрямок) «троїстої музики»;
- впровадження в академічний український оркестр народних інструментів групи струнних смичкових інструментів та групи баянів (оркестрових тембрових гармонік), що надало оркестру нових художніх можливостей;
- впровадження в академічний український оркестр народних інструментів групи чотириструнних домр, що є актуальним (група оркестрових кобз, яка використовується в сучасних українських народних оркестрах ідентична за строем з групою чотириструнних домр, але має гірші художні та якісні показники);

В дослідженні визначається провідна роль Харківщини в генезисі та становленні науково-методичної галузі академічного народно-інструментального мистецтва. Першість Харкова у впровадженні курсів гри на академічних народних інструментах та їх методичне забезпечення в поєднанні зі столичним

статусом міста дозволяють зробити висновок про основопологаючу роль в генезисі науково-методичної літератури українського народного академічного мистецтва.

Виявлена провідна роль харківської школи народно-інструментального виконавства у формуванні взаємозв'язку: композиторська творчість - академічне виконавство - професійна освіта - методика - наука, який вивів академічне народно-інструментальне мистецтво на провідний рівень та завершив етап становлення цього виду мистецтва. Розгляд діяльності суб'єктів визначає їх роль у формуванні цього взаємозв'язку:

композиторська творчість - виконавство - В. Андреев

композиторська творчість - академічне виконавство - М. Фомін

композиторська творчість - академічне виконавство - освіта - В. Катанський

композиторська творчість - академічне виконавство - професійна освіта -

В. Комаренко

композиторська творчість - академічне виконавство - професійна освіта - методика - В. Комаренко (Харків), М. Геліс (Київ).

Формування такого взаємозв'язку стало фундаментом для подальших наукових досліджень. В другій половині ХХ ст. в Україні сформувались дві наукові школи академічного народного виконавства.

Київська школа: фундатори М. Геліс - М. Давидов та його учні.

Харківська школа: фундатори В. Комаренко - М. Лисенко - Є. Бортник - М. Імханицький.

Харківська наукова школа народно-інструментального академічного мистецтва зробила вагомий внесок в розвиток академічного народно-інструментального мистецтва і посідає одне з провідних місць в науковій думці України та Росії.

Проблема подальшого розвитку академічного народно-інструментального мистецтва у другій половині ХХ ст. в зв'язку з реформою виконавства потребує окремого дослідження.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Лошков Ю. Народна інструментальна музика в працях діячів культури України // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. - Х.: Інститут мистецтв ім. І. П. Котляревського, 1995. - вип. 2. - С. 36-41.

2. Лошков Ю. «Симфонізація» оркестрів народних інструментів - минуле та сучасність // Пошуки взаємодії сучасної педагогіки, мистецтва та освіти. - К.: Міжнародна кадрова академія, 1997. - С. 37-42.

3. Лошков Ю. Харківський музично-промисловий технікум // Проблеми сучасного мистецтва і культури: Зб. наук. праць: Педагогічні, мистецтвознавські та культурологічні аспекти сучасного суспільства. - Х.: «Каравела», 1998. - С. 54-57.

4. Лошков Ю. Харківський професійний оркестр народних інструментів та його роль у процесі «симфонізації» // Проблеми сучасного мистецтва і культури

ри: Зб. наук. праць: Педагогіка, мистецтвознавство та культура.- Х.: «Каравела», 1998.- С.10-13.

5. Лошков Ю. Становлення народно-інструментального виконавства в Харкові // Культура України. - Х.: Державна академія культури, 1999. - випуск 5. - С.152-160.

6. Лошков Ю. Перший професійний оркестр народних інструментів в Україні // Тези доповіді Всеукраїнської наукової конференції «Культура України: історія і сучасність». - Х.: Держ. інститут культури, 1996. - С.32-33.

7. Лошков Ю. В.А.Комаренко - фундатор професійної освіти на народних інструментах // Тези доповіді міжнародної наукової конференції «Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть». - Х.: Держ. академія культури, 1999. - Частина 1. - С.218-221.

АНОТАЦІЇ

Лошков Ю.І. Творчість В.А.Комаренка і народно-інструментальне виконавство в Слобідській Україні (перша половина ХХ століття). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01. - теорія і історія культури. - Харківська Державна академія культури. - Харків, 2000.

В науковій роботі автор висвітлює процес генезису та еволюції народно-інструментального академічного мистецтва на Харківщині та відтворює творчий шлях відомого Харківського громадського культурно - просвітнього діяча, організатора народних оркестрів, творця репертуару для них, диригента, удосконалювача народних інструментів, музикознавця Володимира Андрійовича Комаренка (1887-1969). Становлення виконавства на удосконалених народних інструментах на Харківщині мало свої регіональні особливості, які сприяли широкій популяризації удосконалених народних інструментів у Слобідській Україні, а надалі стали провідними чинниками становлення академічного народно-інструментального мистецтва в СРСР. В дослідженні вперше поставлено питання про реформу оркестру народних інструментів та з'ясовані її закономірності і етапи, висвітлена діяльність В.А.Комаренка як фундатора академічного народно-інструментального виконавства в Слобідській Україні, визначена його роль у впровадженні професійної освіти на народних інструментах в музичних навчальних закладах України. Результати дослідження, положення й висновки дисертації можуть бути використані для подальших досліджень в галузі народно-інструментального мистецтва; у лекційних курсах з історії та теорії виконавства на народних інструментах, історії української музичної культури; при створенні посібника для студентів спеціальних му-

зичних навчальних закладів.

Ключові слова: народно-інструментальне виконавство, оркестр народних інструментів, культурна просвіта, реформа, симфонізація, домра, балалайка, оркестрова темброва гармоніка.

Лошков Ю.И. Творчество В.А.Комаренко и народно-инструментальное исполнительство в Слободской Украине (первая половина XX столетия). - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01. - теория и история культуры. - Харьковская Государственная академия культуры. - Харьков, 2000.

В научной работе рассматривается процесс генезиса и эволюции народно-инструментального академического искусства на Харьковщине и освещается творческий путь известного Харьковского общественного культурно - просветительского деятеля, организатора народных оркестров, создателя репертуара для этих коллективов, усовершенствователя народного музыкального инструментария, дирижера, педагога, музыковеда Владимира Андреевича Комаренко (1887-1969).

Становление исполнительства на усовершенствованных народных инструментах на Харьковщине имело свои региональные особенности - государственная поддержка нового вида искусства и распространение домрово-балалаечных оркестров при учебных заведениях и благотворительных обществах. Эти особенности способствовали широкой популяризации усовершенствованных народных инструментов в Слободской Украине, а, в дальнейшем, стали основными факторами становления академического народно-инструментального искусства в СССР.

В исследовании впервые поставлен вопрос о реформе оркестра «андреевского» типа, которая осуществлялась на базе харьковского профессионального оркестра народных инструментов (создатель и руководитель В.А.Комаренко) на протяжении 20-х гг. XX в. и получила название «Симфонизация». Суть реформы в создании оркестра народных усовершенствованных инструментов, состоящего из инструментальных групп, способных функционально качественно заменить инструментальные группы симфонического оркестра. Одним из основных итогов реформы стало создание мобильной группы оркестровых тембровых гармоник, по исполнительским возможностям не уступающей духовой группе симфонического оркестра.

Автор диссертации исследует деятельность фундатора академического народно-инструментального искусства в Слободской Украине В.А.Комаренко, который стоял у истоков домрово-балалаечного исполнительства Украины. В 1909 г. им был создан домрово-балалаечный центр при харьковском товариществе «Просветительный досуг», в который входили оркестр и курсы игры

на «великорусских» инструментах. На курсах, кроме изучения инструмента, преподавались и общемузыкальные дисциплины, что было прогрессивным на то время и способствовало академизации народно-инструментального искусства.

В.А.Комаренко стоял у истоков художественного самостоятельного движения в Украине, был инициатором и организатором первых конкурсов и смотров исполнителей на народных инструментах в конце 20-х гг., входил в состав жюри Всеукраинских музыкальных олимпиад в 30-е гг. XX в.

В.А.Комаренко является инициатором внедрения профессионального образования на народных инструментах в музыкальных учебных заведениях Украины (1922 - класс домры в Харьковской музпрофшколе, 1924 - класс народных инструментов в Харьковском музыкально драматическом институте (ХМДИ), 1926 - первая в вузах СССР кафедра народных инструментов в ХМДИ, 1930 - открытие учебного заведения нового типа - музыкально-промышленного техникума (Харьков), 1958 - классы народных инструментов при кафедре музыки и хорового пения в Харьковском педагогическом институте).

В процессе работы над диссертацией автором изучены 18 фондов Государственного архива Харьковской области, дела из архивов харьковских музыкальных учебных заведений, что позволило обнаружить ряд новых ценных материалов и фактов по теме исследования. Важной группой источников явились документы из личных архивов В.Комаренко и Е.Бортника, которые раскрывают общественные, организационные, исследовательские, воспитательные и педагогические аспекты деятельности В.А.Комаренко.

Главным выводом исследования является доказательство основополагающей роли Харьковщины в процессе генезиса и эволюции академического народного искусства в Украине, а многолетняя и многогранная деятельность Владимира Андреевича Комаренко как субъективный фактор стала значительным вкладом в становление и распространение народно-инструментального искусства в Слободской Украине.

Результаты исследования, положения и выводы диссертации могут быть использованы для дальнейших исследований в области народно-инструментального искусства; в лекционных курсах по истории и теории исполнительства на народных инструментах, истории украинской музыкальной культуры; при создании пособия для студентов специальных музыкальных учебных заведений.

Ключевые слова: народно-инструментальное исполнительство, оркестр народных инструментов, культурное просвещение, реформа, симфонизация, домра, балалайка, оркестровая тембровая гармоника.

Loshkov U.I. Komarenko's creative works and folk-instrumental performing in the Slobodska Ukraine of first part of the XX Th century. This is seeking title of pH. D. In Arts (17.00.01 specialty- culture theory and history)- Kharkiv State Academy of culture, 2000.

The scientific research are presented to be defended. It contains the creation of

Vladimir Andreyevich Komarenko (1887-1969) of the well-known Kharkiv cultural general figure. He is organizer of folk orchestras, which creates repertoire for them. Also he is conductor, improve of folk-musical instrumental and music-scientist.

Actual of the research Komarenko's activities explains by important his role, that he have done in the becoming of the folk Ukrainian instrumental art; his artistic individuality that have done investment for the Ukrainian culture.

It is necessary to stamina conception his creative individuality, absence whole special work for Komarenko's activities, attempt to sense Komarenko's individuality on the base of the system documents and print materials, objective important to study Komarenko's activities as a fact has meaning for modern folk instrumental art.

In the thesis Komarenko's activity considers as an education movement of the epoch Ukrainian folk - instrumental art as a main fact that showed direction and meaning whole Komarenko's activities.

General process in the becoming of the folk- instrumental performing is a researches object.

Cultural - educational Komarenko's activities is a researches subject.

The main researches aim is an illumination Komarenko's role in the becoming of the folk - instrumental art in the Slobodska Ukraine of first part of the XX Th century.

In the process of work with this thesis was done 18 funds of Kharkiv's national archives, affairs from Kharkiv musical training establishment by author that helped to find new valuable materials and facts with researches theme. The main group of the sources is the documents from personal of Komarenko and Bortnik.

This research found before unknown pages Komarenko's biography and activities.

It is illuminated his deposit in the becoming and development folk - instrumental performing in the Slobodska Ukraine.

This research proves the general of mental performing in the Slobodska Ukraine of the first part of the XX Th century.

Key words: folk- instrumental performing, folk- instrumental orchestra, cultural education, reform, symphonization, domra, balalayca, orchestra's coloring harmonica.

451912

АВ 45.346

Мист.

Підписано до друку 30.03.2000 р. Формат 60x84/16. Тир. 100. Зам.№197.
Надруковано у множ. лаб. ХДАК

Мист